

KASV JA ARENG LOOMARIIGIS

SISUKORD

Loomade valmistumine talveks	2
Lindude ränne	3
Talveuni ja loomade elu talvel.....	6
Loomade tegevus kevadel: pesaehitus ja poegade süünd.....	9
Kasutatud kirjandus	16

Loomade valmistumine talveks

Talve lähenemisel muutub paljude imetajate, nii suurte kui ka väikeste eluviis. Nende suvistele karvadele lisandub talveks kasvav aluskarvastik, mis muudab karvkatte tihedamaks.

Valgejäneseid, kärbid ja **nirgid** kattuvad tiheda valge karvastikuga. See on neile väga otstarbekas, muutes nad lumehangede vahel vaenlasele nähtamatuks.

Juba ammu enne hilissügist sunnib kogumisinstinkt **oravat** peitma mitmesuguseisse kohtadesse igasugust söögipoolist. Vanade puude juurte alla matab ta pähkleid, tammetõrusid, kõiksuguseid suuremaid seemneid, seente ajal kuivatab seeni, torgates neid kuivanud kuuseokste otsa. Oma pesa, mis on avaga kera kujuline, põimib orav peentest okstest, väljastpoolt katab ta selle mingi pehme materjaliga: männi otsas – rohelise samblaga, kuuse otsas – halli samblaga, lehtpuu otsas – lehtedega. Seestpoolt vooderdab ta pesa samblaga, rohuga, karvadega, linnusulgedega. Mõnikord kannab orav pesa väikeste lindude pesadest röövitud vooderdist. Pesa seinad on nii paksud ja tihedad, et peavada sooja ka külmal ajal. Vahel kasutab orav muusträhni pesi puuõõnes. Külmade tulekul peituvad oravad pesadesse või puude õõntesse ja lebavad seal kerratõmbunult, kuni nälg ajab neid toitu otsima. Orav on talvel hallikaspuuni karvastikuga.

Varusid kogub ka **kobras**. Oma urgude juurde jõekaldais koguvad nad sügisel terved kuhjad haabade, remmelgate ja vitspajude noori oksid, mille koorest nad eriti meelsasti toituvad, ehkki närivad ka kõigi teiste puude koort. Neist varudest toituvad nad nii sügisel kui ka talvel.

Lendavate putukate kadumisel kaovad ka **nahkhiired**. Külmade algamisel poevad nad mitmesuguseisse peidupaikadesse: puuõõntesse, küünidesse, pööninguile, keldreisse jne. Tagajalgade küüniste varal lakke haakunud, ripuvad nad siin, pea allapoole. Talveuni algab neil siis, kui õhutemperatuur langeb umbes 6°-ni, ja muutub seda sügavamaks, mida külmemaks läheb.

Oktoobri lõpul lähevad **hundid** üle talvisele eluviisile. Perekonnasalgad suurenevad, nendega ühinevad poolteiseaastased noored. Vanade vilunud huntide eestvedamisel teeb hundisalk

vahel kahekümne kilomeetri pikkusi ja pikemaidki röövretki. Päeval peituvad hundid tihedais võsastikes.

Põdraperekond rändab öösiti metsa ühest otsast teise. Põtru meelitavad kõige rohkem noored haavikud. Kõikjal, kus iganes võimalik, närib põder haava koort; see maitseb ka paljudele teistele metsloomadele, alates jäneseist ning lõpetades metskitsede ja hirvedega.

Enne talve tulekut nuumab **karu** end priskeks. Paks nahaalne rasvakiht on vajalik talvise toitainearuna, aga samuti kaitseks pakase vastu. Novembris, enne esimese lume tulekut, teeb ta metsas mõnda varjulisse paika pesa. Mõnikord asub see ümberkukkunud puu juurte all, vahel kuusenoorendikus, kus karu kuuskede ladvad kokku painutab. Mahasadavast lumest moodustub koopale külma eest kaitsev katus. Kui talvel lund piisavalt ja karu ei häirita, magab ta ligi 6 kuud. Kevadel är gates kaalub ta ligi kaks korda vähem kui sügisel.

Mäger kogub sügisel endasse palju rasva. Septembri lõpul hakkab mägral kasvama pikk valge aluskarv, mis muudab ta karvkatte heledamaks. Augusti lõpul, kui ööd muutuvad külmemaks, hakkab mäger oma urgu talveks korda seadma. Ta puhastab selle hoolikalt ja valmistab pesaaseme. Läheneb sügis ja ühes sellega aeg, mil hästi söönud ja rasvunud loom poeb urgu ning jääb talveunne.

Lindude ränne

Kurgede kluu-kluu kõrgel taeva all poetab esimese kurva noodi seni ülevasse suvemeeleollu, suvesoojus on kadumas. Varsti värvub kaasik kollaseks. Haavad saavad kirju ja vahtrad leekivpunase sügisrüü.

Juba augusti algul lendab meilt ära osa rändlinde. Üks neist on **piiritaja**. Temale järgnevad varsti **ööbik, kägu, pääsukesed, valge-toonekurg** jt.

Massilised lindude ränded on septembris. Lindude rände põhjuseks on toidu ja soodsamate elutingimuste otsimine. Külmunud maapind ja paks lumevaip teevad toidu saamise võimatuks nendele lindudele, kes toituvad mullas leiduvatest putukatest, vastsetest, ussikestest; veelinnud aga ei saa toitu kinnikülmunud veekogudest.

Paljud linnud rändavad mööda kindlaid teid, kasutades neid järjekindlalt aastast aastasse. Kõige sagedamini kulgevad lindude rändeteed piki väikeste ja suurte jõgede orge. Mõned

linnud rändavad päeval, teised öösel. Nad kasutavad teejuhina Päikest, tähti ja maapealseid orientiire – jõed. Rändlinnud ei saa lennata peatumata, sest aeg-ajalt peavad nad toituma ja puhkama. Eri linnud peatuvad erinevais kohtades – soolinnud soodel, veelinnud tiikidel ja järvedel, metslinnud metsades, niidulinnud niitudel.

Lindude rändest osavõtvad linnud jagunevad kolmeks kategooriaks – lahkuvad ja läbirändavad linnud ning talvekülalised.

Lahkuvad linnud elavad meil suvel, pesitsevad ja annavad järglasi, sügisel aga lendavad oma talvitusaladele. Enne lahkumist valmistuvad nad lennuks, kogunevad parvedeks jne.

Läbirändajad on sellise liigid, kes meil ei pesitse ega talvitu. Nende pesapaigad asuvad siit põhja pool, talikorterid lõuna pool. Läbirändavajate arvukasse rühma kuuluvad Eestis paljud kurvitsalised, rida hanelisi (laulu-ja väikeluik, aul, rabahani jt.), mõned värvulised (lumetsiitsitaja, sarviklõoke jt.).

Talvekülalised on linnud, kes tulevad meile põhjapoolsemalt laiuskraadidelt ja kes meil talvitavad. Jõudnud siia, lõpetavad nad oma rände ja jäävad meile kuni kevadise tagasirändeni. Siia kuuluvad mõned **partlased, urvalind, vesipapp, karvasjalg viu, männileevike, siidisaba jt.**

Seega näeme, et sügise saabumine mõjutab lindude käitumist, sunnib neid muutma eluviisi, elupaika ja toitu, rändlindudel aga äratav rändeinstinkti.

Septembri keskel jätkub **põõsalindude ja lepalindude** äralend. Sügisrännet alustavad **metskiurud, lehelinnud, linavästrihud, metsvindid ja kaelustuvid (meikad), ühtlasi ka nende vaenlased – raudkullid.**

Oktoobri algul lahkuvad **laulurästad ja musträstad, põldlõokesed, talvikesed.** Lahkuvad viimased **tildrid, tikutajad, rohukurvitsad, koovitajad, kiivitajad, rüüdid** ja mitmed pardid. **Sookured** on juba kaugel. **Sinikael-pardid, rägapardid, soopardid** ja ühes nendega ka **hüübid, kajakad ja tiirud** lendavad piki jõeorge, peatudes vee ääres, vihmade tõttu üleujutatud madalikel, soodes, järvedel, jõekooldudes.

Oktoobris jätkub veel lindude ränne, novembris aga lõpeb. Novembri esimesel kolmandikul lahkuvad **metstuvide** hilised salgad. Üksikud **metskurvitsad** võib kohata veel novembri lõpuni.

Oktoobri lõpul lendavad ära viimased **metshanede** parved, välguvad vahel jõe kohal **kajakate** valged tiivad ja mitmed **pardiliigid**. Põhja poolt suunduvad lõunasse mõned veelinnud: **tõmmuvaerud, aulid, sõtkad, merivardid**. Külmenevaile järvedele laskuvad hilinenud **kaurid**. Hiljem lahkuvad **hallrästad ja vainurästad, õõnetuvid (melekad), kaelustuvid (meikad) ja lõpuks ka künnivaresed**.

Kaunis hilja on **luikede, hanede ja kauride läbiränne**. Neid võib näha tavalistes peatuspaikades – luiki ja kaure järvedel, kus nad tunnevad end ohutuina, hanesid niitudel ja põldudel. Luikede trompetihälne kutse hallis sügistaevas kuulutab jõgede-järvede jäätumist ja peatset lume tulekut.

Sedamööda kuidas meie suvised suliskülalised lahkuvad, asendavad neid tulnukad põhja poolt. Ühed viibivad meil ainult üürikest aega, teised jäävad meile talvituma.

Septembri lõpul hakkavad kuusikuid silma paistma okaspuude seemneist toituvate **kuusekäbilindude** salgad. Põhjapoolseist metsadest ilmub salkadena **leevikesi ja urvalinde**.

Nii toimub igal aastal rändeinstinkti mõjul meie sulissõprade suur ränne.

Alati ei jää ka kodumaal talvitavad linnud oma suvistesse elukohtadesse. Neid sunnib asupaika vahetama ja rändama see, et nad ei saa enam toituda nõnda kui suvel, vaid peavad otsima teist toitu ja teistest kohtadest.

Põldvarblased, hallvaresed, kaarnad, hakid ja vahel ka harakad lahkuvad metsadest ja saludest, kuhu nad siirduvad varakevadel, ning tulevad ühes noortega linnadesse ja asulaisse. Siin otsivad nad toitu tänavail ja hoovides ning öövivad katustel, kõrgete majade karniisidel, parkides ja aedades.

Oktoobris viivad **põldpüüid** oma noored pesakonnad põldudele. Siin liiguvad nad suurte salkadena, nokkides maha pudenenud teri. Mida külmemaks sügis muutub, seda julgemalt lähenevad nad asulaile ning otsivad toitu põhukuhjade ja rehtede juures.

Rabakanad ühinevad salkadeks ning asuvad tihedas võsas või samblasoodes.

Laanepüüid rändavad oktoobris mööda kuusikuid. **Tetrede** pesakonnad koonduvad kaasikuisse ja lepikuisse. **Metsised** toituvad jõhvikaist, pohladest ja seal, kus leidub tammikuid, ka tammetõrudest.

Tedred kogunevad salkadeks, mis vahel koosnevad mitmekümnest linnust. Sel ajal lendlevad nad ka koristatud põldudel ja lähevad üle talvisele toidule, mida leiavad kaasikuis ja lepikuis. Nad söövad teri, seemneid ja marju, kui aga lumi tuleb maha, siis hakkavad toituma kasepungadest. Keskpäeval lendavad nad saludesse ja metsaveertele ning istuvad kõrgel puude otsas, et toituda ja end päikesepaistel soojendada, õhtul aga siirduvad metsatihnikusse ööbima. Samal viisil elavad ka **metsised**. Nende salgad pole aga kunagi nii arvukad. Talvel toituvad nad peamiselt okkaist, lume tulekuni aga söövad pohli ja jõhvikaid.

Lindudest tühjenenud metsa on jäänud **tihased** oma kaaslastega – **porride, puukoristajate, punasemüsiliste roherähnide, harakate ja teiste talvitavate lindudega** .

Talveuni ja loomade elu talvel

Lumi on maha tulnud. Maa on end puhta valge vaibaga kinni katnud ja puhkab. Kõikjal sügavad hanged. Mets on endale paksud valged mütsid pähe pannud ja vaikseks jäänud

Tõelist talveund magavad **siilid, unilased, hamstrid, ümised, susliku, hüpiklased, nahkhiired**.

Talveune veedab **siil** kerratõmbunult sambla, lehtede ja rohukõrtega vooderdatud pesas. Külma eest kaitseb teda paks nahaalune rasvakiht.

Mägri talveuinak on üsna pikk. Enamasti ei välju ta talve jooksul kordagi urust.

Metsas poegib **emakaru** veebruari keskel. Poegi on enamasti kaks, vahel ka kolm või neli. Sellise suure looma nagu karu kohta on nad sündides imeväikesed, et mahuksid ära täiskasvanud inimese peopessa. Turvalises koopas ema juures paigal olles on neil aega kosuda.

Lume sulamiseni, see on aprillini, jääb emakaru poegadega koopasse ega toitu üldse. Seejuures peab ta ka oma abituid pimedaid poegi imetama. Suured rasvakogused, millega ta end suvel enne talve algust varustab võimaldab tal pikka paastumist taluda. Neist jätkub talle eluks talvel ja ka poegade jaoks piimaproduktseerimiseks. Aprillis – mais, kui ema pesa hülgab, tatsavad pojad varmalt ta kannul ning hakkavad lisaks emapiimale maitsuma ka teisi toite, mida

loodus pakub. Pojad jäävad ema juurde veel ka järgmiseks talveks. Karu saab täiskasvanuks 4-aastaselt.

Talvel ei suuda **metssiga** sügavas lumes kuigi laialt ringi liikuda. Siis püüab ta püsida paikades, kus on rikkalikumalt toitu ja kus tuhnimiseks leidub külmumata pinnast. Niisugused kohad on näiteks jõgede ja teiste veekogude kaldad, kus leidub pilliroo ja muude kaldataimede juuri. Talveks ühinevad mitme pere noored ja täiskasvanud ühisesse karja. Lumes liiguvad ees vanad ja tugevad emised, keskel noored ning taga jälle mõned vanaloomad.

Talvel sööb **metskits** lumest väljaulatuvaid puhmaid, haava, paju jt puude – põõsaste võrseid ja koori. Vahel näksab ta ka kuuse- ja männiokkaid. Sügaval lumega ei suuda metskits oma peenikestel jalgadel kuigi palju ringi sumbata. Ta ei saa oma kõhtu täis ning hakkab nõrgenema. Siis peab talle tulema appi inimene, kes toob metsa söödasõimedesse vihtu, heina ja juurvilja. Talvel on metskitsel karvastik hallikas.

Veebruaris või jaanuari lõpul algavad **oravate** pulmamängud: üksteist taga ajades hüplevad oravad puude otsas. Käbirohkeil aastal sünnib oravail rohkem poegi, vahel 8-10- neil on paremad toitumisvõimalused ja neid jääb suveni rohkem ellu. Käbikehval aastal on oravate jälgi lumel hoopis rohkem. See näitab, et orav uuristab lund rohkem, otsides lehtede alt seeni; ta tunneb neid lõhna järgi isegi läbi paksu lumekihi. Orav närib samblike puutüvedelt, pungi kuuseokstelt – hammustab oma teravate lõikehammastega väikese oksa läbi, haarab käppade vahele ja sööb pungad selle küljest ära, oksakese jätab aga järele.

Halljänes on valgejänesest suurem ja tugevam. Suvel on ta punakashall, talvel muutub heledamaks, sest tal tekib valge aluskarv. **Valgejänes** on suvel punakaspruun, talvel aga muutub valgeks, nii et ta lumel peaaegu sugugi silma ei paista; ainult kõrvade mustad tipud reedavad ta lume taustal.

Jäneseid armastab süüa noorte puude koort. Talvel sööb ta haava, paju, pihlaka ja teiste puude- põõsaste võrseid ja koori. Koor puutüvedel on näritud kuni jänese kõrguseni ja isegi kõrgemale. Sageli tõuseb jänes puu ees tagajäsemeile, et saada pehmemat koort. Enamasti närib ta noori haabu ning otsib jõepervel remmelga võrseid. Õieti kõlbab talle iga lehtpuu, kuni see on veel noor. Näritud puu on rikitud. Kui nad hoopis ei hävi, kannatab siiski nende kasv, tüvi kõverdub ja esinevad muud rikked. Urgu jänes endale ei uurista. Suvel on pesaks madal lohk talvel aga on pesa sügavam, pikliku augu kujuline ja peab jänest varjama nii

vaenlase kui ka tuule eest. Augu see pool, kus peitub jänese tagakeha, on tavaliselt millegagi varjatud. Tuleb lisada, et jänes valmistab endale mitu eraldi pesa, milles mõnes viibib sagedamini. Lagedamais kohtades olevaid pesi eelistab ta sooja ilmaga, varjulisemais kohtades olevaid aga tuulisema, külmema ilmaga. Selle jäneseliigi erijooned tulenevad eelkõige erinevast elupaigast. Ta asutab metsi, eelistatult okasmetsi. Halljänese elupaik on põllud, niidud, metsaservad.

Talvel liiguvad **hundid** salguti. Selline salk koosneb ühest hundiperekonnast. Sellesse võivad kuuluda vanad – isa-ja emahunt ning sama aasta ja ka läinud aasta noored. Salgas on harva rohkem kui kümnekond hunti. Talvel hulguvad hundid toitu otsides ringi. Mõnikord ulatuvad nende retked 70-80 km kaugusele nende jahipiirkonna tsentrist. Hundisalk liigub hanereas. Üks vana hunt käib ees, teine rea lõpus. Noored püüavad astuda eesmise jälgedesse. Rea eesotsas käiv hunt peab rajama teistele tee, mida sügava lume puhul pole kuigi kerge teha. Ta väsis enne kui tagumine ja läheb siis puhkuseks rea lõppu, teine vana hunt aga tuleb sealt teda asendama. Talve algusest peale kannatavad hundid sageli nälga. Saaki on vähem kui suvel ja seda hankida on raskem. Salgakaupa elamine aitab neil üheskoos tegutseda, ühiselt rünnata kogukamat saaklooma ja ette võtta julgeid kallaletunge. Jaanuari lõpul ja veebruaris algavad huntide pulmad. Moodustuvad uued perekonnapaarid; et isaseis hunte on rohkem kui emaseid, siis ei toimu see kaugeltki rahulikult.

Ehki **rebane** hästi uuristab, hõivab ta mõnikord talvel, võib-olla lihtsalt laiskusest, kohmaka mägra avara ja keerulise korteri ülakorruse. Rebane asub ainult kõige suuremaisest mägra urgudesse, mil on palju käike ja väljapääse. Tõenäoliselt magab peremees sel ajal talveund ja seepärast ei märka rebast. Talviti võib rebast näha põllul pidamas ennastunustavalt hiirejahti. Rebane justkui tantsiks. Kord kargab ta kõrgele õhku, siis sukeldub, pea ees, lumme. Rebasel on suurepärase kuulmine. Hiirte viiksatusi lume alt kuuleb ta ära kuni ühe meetri kauguselt. Õige tihti lõpeb sööst lumme hiirele saatuslikult.

Ilves on suur, võimsate jämedate käppadega, tugev kaslane, tutikesed kõrvadel. Nad on tugevad röövlomad, noorte metskitsede, põtrade ja hirvede kardetavad vaenlased. Ilvese uued paarid moodustuvad veebruari lõpul. Kahekesi või terve perega liikudes lähevad ilvesed hanereas, ikka eesmise looma jälgedesse astudes. See on jõusäästmisinstinkt. Tallatud teed

minna on ju kergem kui uut teed rajada ilvese peamiseks saakloomaks on jännes. Ilves peab jahti hiilides ja varitsedes ning katsub saaklooma tabada lühikese üllatussööstuga .

Talvel esinevad **põdrad** väikeste karjadena, peitudes kõige tihedamais metsapadrikuis. Õhul hakkavad nad metsas ringi liikuma. Põdrad toituvad puude koorest ja noortest okstest, mida peenestavad tugevate hammastega nagu veskikividega. Peitelteravate lõikehammastega hammustavad nad remmelga, lepa, kase, pihlaka või haava koore lahti ja käristavad mööda tüve ülespoole. Kõige meelsamini toituvad põdrad noorte haabade koorest. Kui põdrad on kogu tüve ümberringi paljaks koorinud, hävib puu täiesti. Vahel murravad nad noore puu pooleks või söövad võra ära. On puu kõrge, aga peenike, siis suruvad nad selle rinnaga alla ja trambivad jalgadega maha. Põder tunneb oma jõudu. Ka ehmatatuna ei põgene ta kohe, vaid püüab selgusele jõuda, kas tal on vaja põgeneda või on parem ise vaenlast rünnata. Põder põgeneb ainult inimese eest. Kui hunt põtrade läheduses olevat vasikat ründab, tõttavad vanad seda kaitsma ja vabatavad ta näljase röövlooma käest. Veebruari lõpul algab põtradel raske aeg. Sagedamini kui muul ajal kattub sel kuul lume pealispind kõva koorikuga. Raske loom vajub sellest läbi, ei saa enam kiiresti joosta ega oma võimsaid sõrgu käiku lasta. Seda kasutavad põtra jälitavad hundid, kes sügavasse lumme vajunud loomast lõpuks üheskoos jagu saavad. Jaanuaris hakkavad põdrad sarvi kaotama, esmalt vanad, hiljem noored. Sarv murdub alusel, mille ümber eelnevalt tekib muhk. On ka ebamugav, kui variseb ainult üks sarv. Loom hoiab pea viltu, raputab seda sageli, otsekui tahaks ta kiiremini vabaneda ka teisest sarvest, mis oma raskusega tõmbab pea ühele poole. ta hõõrub sarve vastu puutüve, et soodustada selle murdumist.

Loomade tegevus kevadel: pesaehitus ja poegade sünn

Tihane on lindudest esimene kevadekuulutaja.

Puud ja põõsad on alles talveunes ega aimagi kevade lähenemist. Tihaste hõbekellukesena helisev laul, teatab, et talvehari on möödas ja kevad ei ole enam kaugel. Nüüd võib kindel olla, et varsti on kohal ka teised kevadekuulutajad.

Tihane on meie igapäevane seltsiline ja tema kevadekuulutust ei pane inimesed tihti tähelegi. Esimese **kuldnoka** nägemine on aga rõõmus uudis, mida tuleb tingimata kõikidele sõpradele teatada. Kuldnoka ei kohuta ei öökülmad aga lumehanged, mida sel ajal, kui ta saabub, veel võib leida.

Üsna pea, maikuul jõuab soojalt maalt ka **pääsuke**, kes asub kohe oma mullusuvist pesa räästa all üle vaatama ja korrastama. Varavalgest hilisõhtuni saadab pääsukeste askeldamist lõbus lauluvidin. Vanarahvale oli pääsukese usinuse ja töökuse eeskujuks. Nüüd on valitud eestlaste rahvuslikuks linnuks. Kui on kuulda pääsukese kõlavat vilistamist, on see kindel märk, et kohe saab kevad sisse täie hoo.

Seni kui lund on alles palju ja esineb öökülmi, viibivad talveund magavad loomad veel oma urgudes.

Soojadel talvedel ärkavad **mägrad** juba märtsis, kui päike lund sulatama hakkab, ja poevad urgudest välja. Nad on lahjad, sissevajunud külgedega ja hakkavad kohe saaki otsima. Märtsis toimub mägra pesas tähtis sündmus. Kuivast rohust, lehtedest ja samblast soojal pehmel alusel sünnib kolm, neli või viis mägrapoega. Esimestel päevadel ei lahku ema nende juurest, lakub neid, soojendab, esmalt ainult imetab, hiljem aga hakkab toitma ussikeste ja muude pisiloomadega. Urust väljas hakkavad nad käima umbes 2 kuu vanuselt. Mäger poegib kord kahe aasta jooksul. Esimeseks talveks jäävad pojad ema juurde. Mäger hakkab saagijahil käima ühes poegadega. Noored mägrad koos emaga uuristavad metsapinnast, otsides sealt vihmausse, söödavaid mugulaid ja juuri, oma urgudes peituvaid uruhiiri ja hiiri. Nad söövad ka nälkjaid, tiguseid ja mitmesuguseid putukaid, lindude mune ja poegi. Mäger valib elukohaks metsaalasid, kus saab maa sisse rajada pikki urge ja kus leidub rikkalikult toitu. Meelispaikadeks on leht- või segametsaga kaetud ojade ja jõgede kaldad ning küngaste nõlvad. Paikades, kus tingimused urgude rajamiseks on eriti soodsad, võivad mitu mägraperet rajada ühise “mägralinna”. Keerukas käikude süsteem on seal kümnete meetrite pikkune ja ulatub 4-5 meetri sügavusele. Suvel elatakse maapinnalähedastes “suveurgudes”, talvel sügavamates “talveurgudes”. See osa urust, kus magatakse, on vooderdatud lehtede ja samblaga. Suve jooksul vahetatakse vooderdust mitu korda.

Ühel ajal putukate kevadise väljalennuga ärkavad **nahkhiired**. Nad lahkuvad puuõõntest, tolmuseilt pööninguilt ja kuuridest, kus kuhugi kõrvalisse nurka peitunud veetsid talve, ning

hakkavad pärast loojumist ringi lendama. Päeva veedab **suurkõrv** tardumuses hoonete pööninguil või puuõõntes, kus emasloom toob juuli alguses ilmale ühe kuni kaks poega. Talvitub keldrites ja koobastes. Nahkhiired kasutavad inimkõrvale kuuldamatut ultraheli nii selleks, et vältida pimedal ajal ringi lennates takistusi, kui ka saagi püüdmiseks. Suurkõrva suured kõrvad, mille eesservad on pealael kokku kasvanud, võimaldavad tal tõhusalt saaki tabada- see nahkhiir ei piirdu üksnes lendavate putukate püüdmiseha, vaid saab kätte ka puuokstel istuvad selgrootud.

Ärkavad ka **siilid** kuivanud lehtede all, kus nad magasid novembrist kevadeni. Tihedasse põõsastikku või haovirna alla ehitab siilipaar endale vähenõudliku pesa. Aasta jooksul võib siil poegida kuni 2 korda, esimest korda mais, teist korda suve lõpus. Ühes pesakonnas on 3-6 poega. Vastsündinud poegade okkad on valged ja pehmed. Juba kuu ajaga on siililapsed niivõrd iseseisvad, et asuvad ise toitu hankima. Siilid söövad putukaid, vihmausse jm selgrootuid, väikesed konni, hiiri ja vahel linnupoegi. Noored siilid lahkuvad pesast siis, kui nende kogu keha on kaetud teravate tugevate okastega. Siili elupaik: aiad, pargid, puisniidud, leht-ja segametsad.

Karud lahkuvad koopast tavaliselt alles pärast jäälagunemist jõgedel, s.o. mitte enne aprilli keskpaika. Noored isased ja üksikuks jäänud emased aga väljuvad veidi varem. Karu võib koopast välja ajada ka varajane, püsivalt väga soe kevad, mil lumikate kiiresti laguneb ja koopasse nõrguv sulamisvesi seal karule enam asu ei anna. Varem väljub koopast ka karu, kes ei jõudnud talveks küllaldaselt rasvuda: teda sunnib nälg koopast lahkuma. Aprillis, koopast lahkumise ajal, ajab karu karva. Ta pulstunud kasukast väljalangevaid karvatutte kannavad metshiired oma pessa. Karusid peetakse kiskjateks. Tegelikult aga karu on kõigesööja. Suvel toitub ta peamiselt taimedest. Varakevadel hakkab karu otsima sipelgapesi. Päevade kaupa käib ta ühe sipelgapesa suurest teise juurde, kraabib need lahti ja sööb sipelgaid. Karu purustab ka kõdunenud kände ning otsib neist siklaste ja teiste putukate vastseid, kes toituvad puidust. Kevadel püüab ta konni, sisalikke. Uuristab pinnasest välja taimede sibulaid ja mugulaid. Emakarude aga liigub metsas ringi juba poegadega. Aprillis jätkub karudel karvavahetus. Ühes emaga liiguvad toitu otsides ringi ka noored karud. Nende toit sarnaneb mägra toiduga (söödavaid mugulaid, juuri, putukaid), peale selle söövad nad aga ka sipelgaid, kougivad kõdunevaist kändudest vastseid, tarvitavad rohkesti taimtoitu. Ema valvab järglasi teraselt. Suve algul paarituvad karud. Emakarud lahkuvad noortest ja kohtuvad täisealiste

isakarudega. Isased võitlevad üksteisega. Noored karud eemalduvad, hakkavad iseseisvalt elama ja omal käel toitu hankima. Suvel pole see raske- marju on külluses. Peale selle söövad noored karud igasuguseid vilju, sarikaliste taimede mahlakaid varsi, seeni, ühesõnaga kõike, mis silma puutub. Karude jooksuaeg vältab kaks nädalat, juulis pöördub elu jälle endistele rööbastele. Isakarud siirduvad metsa teistesse osadesse, emakarud tulevad tagasi poegade juurde. Juuli teisel poolel valmivad vaarikad. Tihedais vaarikapuhmastikes leiavad karud rikkalikult marju, pargivad neid süüa kuidas jõuavad ja hakkavad rasvuma. Juuli lõpul või augustis, kui marju leidub juba vähem, hakkab karu öösiti kaeras käima. Lähima metsa veerelt hiilib ta kaerapõllule, heidab kõhuli ja hakkab kaera valmivaid pööriseid sööma, roomates vähehaaval edasi. Kui kaer maha niidetakse ja põllult ära veetakse, peab karu muud toitu otsima. Selleks ajaks valmivad pohlad, hiljem ka pihlakamarjad ja jõhvikad. Septembris on karu väga rahulik meeleolus ja lepib tavaliselt taimse toiduga: sööb jõhvikaid, murakaid ja teisi marju, ronib pihlakate otsa. Otsib hoolikalt puuõõntest metsmesilase mett. Vahel külastab ka metsas asuvat mesilat ja rüüstab tarusid. Septembri keskel siirdub karu tammikuisse, kus täidab kõhtu tammetõrudega. Isuka söömisega kasvatab karu endale paksu rasvakihi. Rasv on talle vajalik talveune ajal, milles karu täiesti toitumata viibib üle viie kuu. Huvitav on märkida, et karu talletab rasva ainult sügisel. Suvel ta ei rasvu isegi rikkaliku toitumise puhul.

Kevadel ajavad karva ka **rebased, jänessed, põdrad, hirved** ja teised imetajad; paks soe kate vahetatakse kergema vastu. Aprillis lõpeb karvavahetus **rebastel ja huntidel**.

Märtsis tekivad **põtradel** murtud sarvede asemel uued. Need on katsudes soojad, koosnevad kõhrest ja on varustatud tiheda veresoontevõrguga ning kaetud pehme karvaga. Sarved kasvavad kiiresti ja luustuvad aprilli lõpuks.

Varakevade on ka paljude teiste imetajate sigimiseaeg.

Märtsi lõpul või aprilli algul sünnivad **halljänesel** esimesed pojad. Jänessed poegivad kolm ja isegi neli korda aastas. Teise pesakonnas on sageli kolm poega, esimeses ja viimases (enne talve) aga mitte üle kahe vahel isegi üksainus. Halljänese ei ehita poegadele pesa ja jätab vastsündinud esimestest päevadest pikkadeks tundideks omapead. Ainult öösel käib neid imetamas. Juba paari nädala pärast hakkavad jänesepojad ise toitu otsima – rohhtaimi. Kui kevad on liialt külm, siis aasta esimese pesakonna pojad hukuvad. Kuid ainult vähesed jänesepoegadest elavad järgmise aastani ja saavad suguküpsiks. Tuhanded vaenlased

ähvardavad neid kõikjal. Nirgid, nugised, rebaseid, hundid ja kanakullid, kõik nad himustavad noore jänese liha. Jänesepojad on sündides nägijad ja hästi arenenud. Kohe elu algul tuleb neil taluda palju raskusi. Ema jääb nende juurde vaid mõneks päevaks ja siis lahkub, käies neid ainult imetamas. Kuu möödudes jätab ta pojad hoopis maha ja neil tuleb omal käel elada, toituda ja vaenlaste eest hoiduda. Valgejänese hoolitseb poegade eest veel vähem kui halljänese.

Aprillis on täiskasvanud jänestel karvavahetus, talvine pikakarvaline kasukas kaob ja asendub tumedamaga.

Metsnugis poegib märtsis või aprilli algul. Pesakonnas on kolm või neli poega, need on sündides vähem arenenud kui jänesepojad. Emaloom valmistab neile vana puu õõnes pehmelt vooderdatud pesa, kaitseb neid, toob neile toitu, hoiab neid enda juures ka pärast imetamise lõppu ning ronib ja hüppab nendega koos puude otsas.

Märtsi keskel kuni aprilli algul sünnib **oraval** esimene pesakond-3-9 väikest pimedat poega. Vastsündinud oravad on paljad ja abitud. Vastsündinud orvapoeg on tikutopsisuurune. Kaks esimest kuud toitub ta vaid emapiimast ja pesast välja ei tule. Neli nädalat on neil silmad kinni. Kuuenädalased aga jooksevad juba osavalt oksa mööda. Suve kestel on oraval kaks ja vahel kolm pesakonda järglasi. Kevadel laotab orav pikad heledad talvised karvad ja saab ruuge karvkatte.

Rebane eelistab pesapaigaks valida kuivi liivaseid alasid. Mõnikord kaevab ta pesaurud ise, sageli asutab ka mägra uuristatud käigustiku. Pesal on mitu väljapääsu. Aprillis loodud pesakonnas on tavaliselt 4-5 kutsikat. Juuni lõpul poevad urust välja noored rebasepojad. Ema toob neile püütud, kuid mitte surmatud linde ja väikesi imetajaid; nad õpivad haarama elusat saaki ja mängivad sellega nagu kassipojad. Rebasepojad on juba suureks kasvanud punakaskollase värvuse omandanud ja kipuvad urust välja, nad vajavad rohkesti toitu ja emarebane toob neile hiiri, noori jäneseid ja linde ning pojad õpivad elusat saaki haarama. Kui emarebasel jahiõnne ei ole ja ta kauaks ära jääb, muutuvad näljased pojad rahutuks ja lahkuvad urust. Niisugusel juhul võivad nad vaenlase saagiks langeda. Sügiseks on pojad sirgunud piisavalt suureks, et alustada iseseisvat toiduotsimist. Rebase menüü on mitmekesine. Toiduks kõlbavad muidugi linnud, nende munad ja pesad. Kuid jahti peetakse ka konnadele, hiirtele, jänestele ja teistele väiksematele selgroogsetele. Ära ei öelda ka tigudest, priskematest

putukatest ja teistest selgrootutest. Vähesel määral pruugib rebane ka taimset toitu, näiteks metsamarju ja mõningaid rohttaimi.

Mai teisel poolel poegib **metskits**. Ühel emasloomal on tavaliselt 1-2 talle. Ema jätab talled esimesel nädalal teineteisest eraldi niidule lebama. Tihedas rohus on liikumatult lesivat metskitsetalle raske märgata. Tema selg ja küljed on erinevalt täiskasvanu omadest valgetähnilised ja ühtivad kevadise niidu värvimustriga. Näiliselt on tall hüljatud, kuid tegelikult on ema alati kusagil läheduses valvamas. Sügiseks kaovad talledel tähnid. Nüüd pole neil kaitsevõrvest vaja, sest nad suudavad kiiresti vaenlase eest pageda ja iseseisvalt toitu hankida. Metskitse saba ümbruses on valge ala, mida nimetatakse sabapeegliks. See on heaks orientiiriks talledele, kui nad ema järel metsas vaenlase eest põgenevad. Sarved on ainult isasloomadel. Igal sügisel heidab sokk sarved ja kasvatab need uuesti kevad-talveks. **Metskits** liigub väga erinevatel maastikel – metsades, niitudel ja põldudel. Tema meelispaigaks on maastikud, kus lagedad alad vahelduvad väiksemate metsadega. Suvel on ta karvastik punakaspruun, talvel hallikas. Metskitse suviseks toiduks on peamiselt rohttaimed.

Metssiga eelistab elupaigana niiskeid leht- ja segametsi. Aprillis ehitab emis padrikusse okstest, kulust ja samblast pesa. Seal sünnib talle 5-6 põrsast. Esimestel elukuudel on nad triibulised, selline muster on neile kaitsevõrvest. Võrreldes kodusega, on metssiga saledam ja kõrgemate jalgadega. Keha on kaetud mustjate harjasjate karvadega. Isaloomal ehk kuldil on kihvad. Need asetsevad suus, nii et ülakihvad alakihvade servi hõõrudes neid pidevalt teritavad. Suviti meeldib talle lesida mudalompides. Lombis kümmeldes vabaneb loom karvades elavaist parasiitidest. Kevadel, suvel ja sügisel tuhnib metssiga endale toiduks taimede juuri ja juurikaid, putukate vastseid ja muid loomakesi. Ta sööb ka hiiri, konni, lindude poegi ja mune, samuti mitmesuguseid rohelisi taimi ja tammetõrusid. Kevaditi käib ta põllul kartuleid üles tuhnimas.

Maikuus toob **emapõder** ilmale 1-2 vasikat. Vasikad on algul kaetud ruuge “titekarvaga”. Emapõdraga käivad kaasas põdravasikaid. Nad kasvavad kiiresti ja muutuvad päevast päeva tugevamaks ja kõrgemaks. Juba kümnepäevaselt on põdravasikad nii väledad, et jaksavad joosta inimesest kiiremini. Oma järglasi kaitseb emapõder energiliselt, jagades vaenlasele eesjalgade teravate sõrgadega tugevaid hoope, kuid ometi on nad esimestel eluaastatel kergeks saagiks karule, hundile ja vahel ka ilvesele. Augusti keskel luustuvad vanadel isaloomadel

sarved. Neid katnud nahk kuivab, koordub ja irdub tükkidena. Põdrad hõõruvad sarvi vastu tüvesid ja oksid, et vabaneda neil ripnevaist naharäbalaist.

Kõrvalises võssakasvanud lohus või läbipääsmatus metsatihnikus, kus lähedal leidub vett, ehitab endale pesa **emahunt**. Selleks on põõsa või suure kivi alla uuristatud auk, mille põhi vahel kaetakse oksaraagudega ja kulurohuga. Vahel röövib ta pesapaiga mägralt või isegi rebaselt ning avardab selle oma kasvu kohaseks. Järsakute paljandunud paekihtides tekivad vooluvete toimel sageli ulualused ja urked, mida emahunt meelsasti kasutab. Ka vanas mahajäetud kivimurrus leiab ta vahel pesapaiga. Emahundid poegida märtsis. Hundikutsikad (4-6) sünnivad pimedaina ja hakkavad nägema alles 12.-13. päeval. Ema imetab neid, hoolitseb nende eest ja vajaduse korral kaitseb vapralt. Järglaste hoolitsemisel abistab emahunti isane, kes püsib sügiseni pere juures või selle läheduses. Kui inimene hundi asukoha avastab, kannab emahunt pojad teisale. Vanemad kannavad neile väiksemaid loomi ja linde, pojad haaravad ja surmavad saagi. Hundid ründavad ka kariloomi, murravad varssu, vasikaid, lambaid, kitsi ja sigu. Noortel on hea isu ja ka vanad vajavad rohkesti toitu. Kuigi hunt sööb suvel ka marju. Sisalikke ja isegi suuremaid putukaid, on ta isu täiestirahuldatud ainult siis, kui ta on saanud küllaldaselt liha.

Sügisel hakkavad noored hundid jahti pidama, kuid mitte üksinda, vaid ühes vanadega. Nüüd moodustavadki perekonnasalgad, kes elutsevad koos, peavad jahti ühisel jõul ja on tõsiseks ohuks isegi suurtele sõralistele.

Kasutatud kirjandus

Elliott, J. (1994). *Lasteentsüklopeedia*. Tallinn: Koolibri

Haavik, Õ. (1995). *Linnud ja putukad*. Tallinn: Haridustöötajate koolituskeskus

Pokrovski, S. (1973). *Loodus ja aastaajad*. Tallinn: Valgus

Relve, H., Rohtmets, I., Kuresoo, R., (2001). *Eesti elusloodus*. Tallinn: Varrak

Sokolov-Mikitov, I. (1977). *Aasta metsas*. Tallinn: Eesti Raamat

Valdes, P. (1981). *Linnurahva kalender*. Tallinn: Eesti Raamat